

Počeci Hrvatskog u školi

ANA
ČAVAR

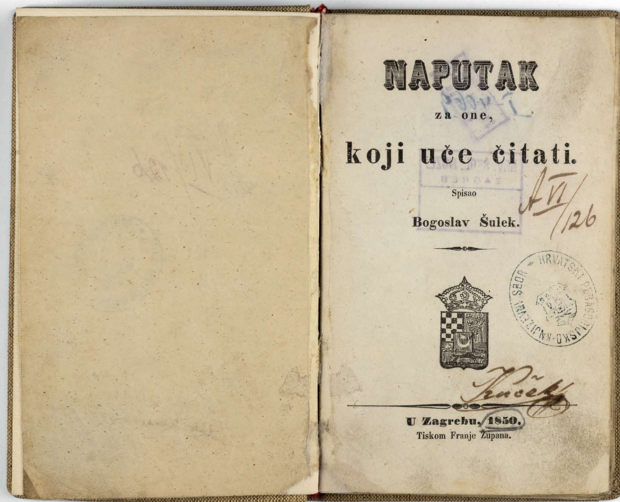
[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.10](https://doi.org/10.17234/9789533793467.10)

Predodžbe o tome što i kako poučavati neodvojivo su vezane uz razvoj školstva kao zasebna društvenog podstava i uz razvoj pedagogije, didaktike, a onda i metodike kao zasebnih znanstvenih disciplina. Nije stoga čudno da su prvi didaktičko-metodički priručnici koji su se upotrebljavali i u hrvatskim dijelovima Habsburške Monarhije nastali u sklopu terezijanske reforme kojom je 70-ih godina 18. stoljeća započeo razvoj javnog državnog školstva u Monarhiji. Ustroj monarhijskog školskog sustava razradio je u dokumentima *Opći školski red* (1774) i *Sustav obrazovanja i cjelokupnog školstva za Ugarsko Kraljevstvo i njemu pridružene zemlje* (1777) Johann Ignaz von Felbiger. Tim je dokumentima regulirano školstvo u Banskoj Hrvatskoj, Slavoniji i Vojnoj krajini. Sastavni su dio reforme bile i svojevrzne upute o tome kako dokumente, osobito *Opći školski red*, implementirati u praksi. Felbiger ih objavljuje već 1775. u obuhvatom *Metodičkom priručniku za učitelje njemačkih škola u carsko-kraljevskim nasljednim zemljama*, koji je u hrvatskoj literaturi poznatiji kao *Methodus*. U sljedećih nekoliko godina objavljene su tri sažetije inačice *Methodusa*: *Osnova Metodičkog priručnika, napose za seoske učitelje u carsko-kraljevskim državama* (1777), *Kratki priručnik o propisanom načinu poučavanja, napose za seoske učitelje u Kraljevini Ugarskoj i njezinim krunovinama* (1777) i *Zahtjevi za učitelje i nastavnike u trivijalnim školama* (1778) (Gačina Škalamera 2015). Sačuvani prijevodi Felbigerovih priručnika upućuju na to da se njima u obrazovanju učitelja u nas služilo već početkom 19. stoljeća. Godine 1797, kada nastaje prvi sačuvani kajkavski rukopisni prijevod *Methodusa*,

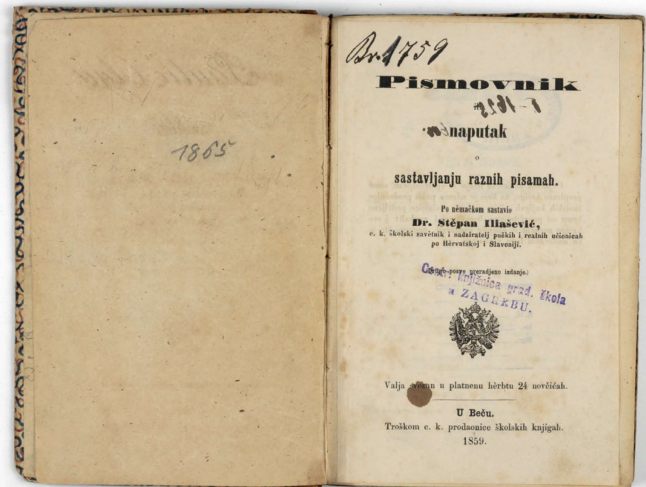
hrvatski je jezik daleko od statusa zasebna nastavnog predmeta. Ipak, bio je u nekoj mjeri prisutan u početnom obrazovanju jer je kao materinski jezik učenikâ bio prirodno polazište u učenju čitanja i pisanja. Na to upućuju dvojezične početnice s kraja 18. i iz prve polovice 19. stoljeća (v. ovdje Nemeth-Jajić 1) i neke učevne osnove, primjerice ona Kraljevske glavne narodne škole u Zagrebu iz 1783, u kojoj se propisuje poznavanje slova i čitanje na trima jezicima: hrvatskom (kajkavskom), latinskom i njemačkom (Cuvaj 1910-1913, 11). Međutim za razliku od latinskog, njemačkog, mađarskog i talijanskog uloga hrvatskog jezika u pučkoj školi svodila se ponajviše na ulogu jezika posrednika koji je trebao omogućiti ili olakšati učenje latinskog, njemačkog i drugih stranih jezika te, naravno, vjeronauka.

Sve do objavljivanja prvih udžbenika pedagogije na hrvatskom jeziku potkraj 40-ih godina 19. stoljeća obrazovanje učitelja oslanjalo se ponajprije na Felbigerov *Methodus* i na neke druge naslove, primjerice metodički priručnik Josepha Peitla kojim su se osim u Hrvatskoj i Slavoniji učitelji koristili i u Istri i Dalmaciji (Zec 1951, Batinić 2003). *Methodus* se i poslije zadržava u upotrebi pa ga u popisima literature Učiteljske škole u Zagrebu nalazimo i potkraj 50-ih godina 19. stoljeća (Ostroški 2020).

Postupno stvaranje uvjeta, a onda i uvođenje hrvatskoga kao nastavnog jezika i kao zasebna predmeta u sve škole i u sveučilišno obrazovanje presudno je utjecalo na razvoj hrvatskog, ali i na razvoj školstva i društva u cijelosti. Naime zahvaljujući ponajprije ilirskim

✎ B. Šulek, *Naputak za one, koji uče čitati*, Zagreb, 1850.

✎ S. Ilijašević, *Pismovnik ili naputak o sastavljanju raznih pisamah*, Beč, 1859.

nastojanjima hrvatski je jezik prepoznat kao glavni pokretački impuls u definiranju i konsolidiranju moderne hrvatske nacije (v. ovdje Coho). Tako je već uvođenje dvogodišnjih narodnih elementarnih škola na hrvatskom 30-ih godina 19. stoljeća pridonijelo širenju pismenosti. Za hrvatski je jezik presudna bila 1847. godina, kada mu status službenog jezika omogućuje ulazak u sve javne domene, pa i u onu školsku (Vignjević i Petrović 2019).

U genezi nastavnoga predmeta 50-e su godine 19. stoljeća važne iz više razloga. Nakon što je 1850. godine hrvatski postao nastavnim jezikom i u srednjim školama, objavljeni su važni udžbenici i priručnici. Među njima treba istaknuti *Čitanku za porabu donje gimnazije* (1852) Adolfa Vebera i *Ilirsku čitanku* (1856, 1860), koju Veber potpisuje s Antunom Mažuranićem i Matijom Mesićem (v. ovdje Dukić). Za srednjoškolsku nastavu jezika tiskane su dvije gramatike, *Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole* (1859) Antuna Mažuranića i Veberova *Skladnja ilirskoga jezika, za niže gimnazije* (1859) (v. ovdje Frančić 1). Za osnovnoškolsku nastavu počinju se objavljivati metodički priručnici za učitelje koji prate početnice i čitanke. Već 1850. Bogoslav Šulek uz *Malu čitanku za početnike* objavljuje i *Naputak za one, koji uče čitati*. Iako su Šulekova *Čitanka* i *Naputak* vrlo brzo povučeni iz upotrebe u školama, važni su jer su “metodički unaprijedili praksu početnog čitanja” (Vignjević i Petrović 2019). Naime Šulek se u *Naputku* zalaže za osuvremenjivanje poučavanja čitanja napuštanjem slabekovanja (sricanja), najstarije poznate metode poučavanja kojom se čitati učilo još u prvoj sačuvanoj glagoljskoj početnici u 16.

stoljeću. Šulek u svojem priručniku progovara o vjerojatno najčešćoj temi u raspravama i priručnicima o poučavanju u drugoj polovici 19. stoljeća — opismenjavanju. Opismenjavanje i uopće “slovnička” obuka teme su i Filipovićeve *Uporavnika za početnicu i čitanku u prèvom razredu katoličkih učionah u carevini austrijskoj* (1855), metodičkog priručnika namijenjena učiteljima i pripravnici, koji prati *Slovničku čitanku* (1851) i *Početnicu* (1853) istog autora (v. ovdje Marković). Izuzmemo li poglavlje o načelima zorne nastave, Filipović se u *Uporavniku* isključivo bavi “obukom u jeziku” i to na temelju čitanačkih tekstova.

Pedesetih se godina 19. stoljeća objavljuju i pismovnici — napuci o tome kako sastavljati pisane tekstove. Već 1852. Stjepan Ilijašević u Trstu objavljuje *Pismovnik ili naputak o sastavljanju različitih pisamah*, hrvatski prijevod njemačkog udžbenika. Takvi će se priručnici za nastavu hrvatskog jezika objavljivati i u nadolazećim desetljećima, a u njima će se donositi konkretne upute, vježbe i primjeri sastavljanja češćih tekstnih vrsta u nastavi.

Zaokupljenost temama opismenjavanja, a onda i poučavanja u prvih nekoliko razreda pučke škole u drugoj polovici 19. stoljeća posljedica je ponajprije slabo razvijena obrazovnog sustava, što pokazuje i podatak o jedva nešto više od 15% pismenih stanovnika Banske Hrvatske 1869. godine (Župan 2016). Zbog toga će napori društva u drugoj polovici 19. stoljeća biti usmjereni ponajviše prema podizanju stope pismenosti kodificiranjem i unaprjeđivanjem školstva, osnivanjem škola i

METHODUS

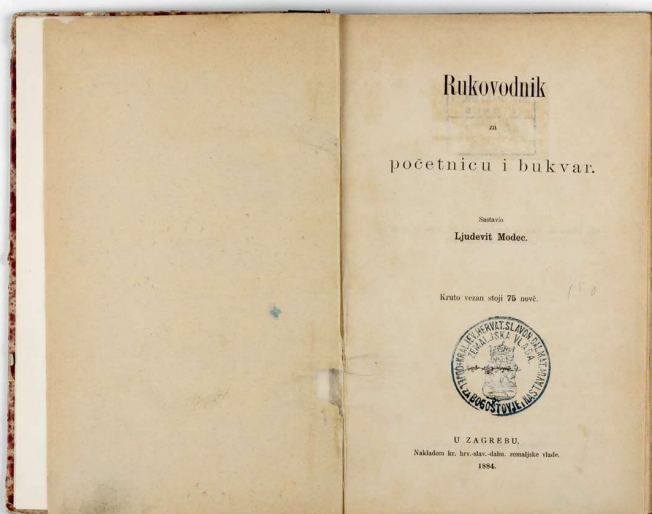
b. Naredbe za dobro iszpitavati. Pitanya moraju biti

1. Kratka; 2. Ochiveztna; 3. Presz prinossnih rechi; 4. Zverssena; illiti podpunoma 5. Morasze znanemi rechimi pitati. 6. Vsze rechi morajusze vu laztovitom razumevanyu, a ne vu nelaztovitom zeti.

S. Gačina Škalamera, *Anali za povijest odgoja*, 2015.

učiteljskih stručnih udruga, izradom novih udžbenika te produljenjem učiteljskog obrazovanja. Nužne preduvjete za razvoj školskog sustava i unaprjeđenje učiteljskih kvalifikacija osigurao je Mažuranićev zakon (1874) obvezatnošću školovanja i uvođenjem trogodišnjeg učiteljskog obrazovanja. Za učiteljsko su obrazovanje i unaprjeđivanje nastave važni bili i stručni pedagoški časopisi, osobito *Napredak* koji počinje izlaziti potkraj 50-ih godina 19. stoljeća.

Priručnici za učitelje i pripravnike pratit će početnice i čitanke do kraja 19. stoljeća, a povremeno i u prvim desetljećima 20. stoljeća. Godine 1884. Ljudevit Modec objavljuje *Rukovodnik za početnicu i bukvar*. U njemu u mnogočemu nasljeđuje Filipovićev *Uporavnik*, no za razliku od Filipovića obuhvaća i druge nastavne predmete u pučkoj školi. Time Modčev priručnik odražava koncepcijsku izmjenu čitanke, koje se više ne bave isključivo jezikom, nego objedinjuju tekstove svih propisanih nastavnih predmeta. Kao Filipović, ali i većina istaknutijih pedagoga druge polovice 19. stoljeća, i Modec polazi od zorne obuke, koju detaljno opisuje. Osim toga u priručniku se iscrpno bavi i početnim čitanjem i pisanjem, a zatim navodi primjere praktičnih zadataka oblikovanih na temelju čitanačkih tekstova i polazeći od načela zorne obuke i praktičnog rada. Teorijski dio priručnika posvećen čitanju i pisanju oslanja se na Modčevu raspravu "Razvitak metode u čitanju i pisanju", što ju je 1876. objavio u *Izveštaju Muške učiteljske škole*. Određenje pojma "metoda" u ondašnjoj literaturi na tragu je današnjih definicija toga pojma, ali ipak

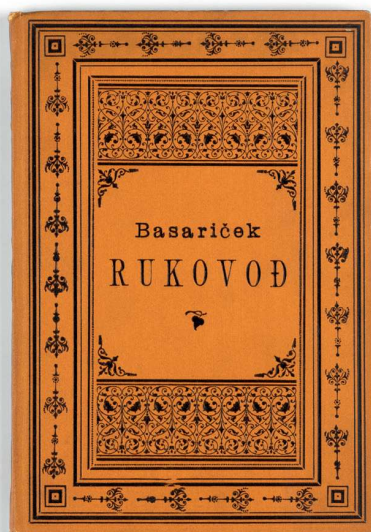

Lj. Modec, *Rukovodnik za početnicu i bukvar*, Zagreb, 1884.

nešto obuhvatnije — opisuje ju se kao "stalno uredjen postupak, koji za sigurno vodi k cilju obuke" (Basariček 1887). Zanimljivo je spomenuti da Modec prednost pred metodom uvijek daje učitelju, čija je umješnost, po njemu, temeljna pretpostavka uspješne nastave.

Priručnik slična naziva — *Rukovod za početnicu i bukvar* — objavljuje i Stjepan Basariček 1892. godine. U njemu se između ostaloga razlaže svrha pripremnih vježbi čitanja i pisanja te donose konkretne upute o tome kako čitanje i pisanje poučavati. Istodobno za nastavu hrvatskog jezika Basaričekov je priručnik značajan i zbog toga što se u njemu primjenjuje fonološko pravopisno načelo, uvedeno tada novim pravopisom Ivana Broza (1892), a novina je bila i uvođenje uspravnog pisma (Ogrizović 1973). I Basariček i Modec ubrajaju se u najistaknutije hrvatske pedagoge, a Modec se smatra i prvim modernim hrvatskim metodičarom (Smiljanić 2019).

Važnu ulogu u dodatnom obrazovanju nastavnika imali su stručni pedagoški časopisi. Već 1864. u *Napretku* je objavljena "konferencijalna razprava" pod naslovom "Kako ima učitelj pojam 'Metodike' za se shvatiti?", u kojoj se objašnjava da "[r]ieč Metodika pokazuje način, kako imamo djeci pojam nepoznatih ili razširenje poznatih stvari doprinositi" (J. 1964). U tekstu se zatim razlučuje "heuristična" od "obučavajuće ili upućujuće metodike", koja se opisuje kao osobit način iznošenja nastavnog sadržaja prilagođena učenicima. U *Napretku* ipak prevladavaju praktično usmjereni metodički tekstovi koji se sustavno objavljuju u stalnoj rubrici, a bave svim ondašnjim "područjima" nastavnog predmeta,

✎ Đ. Basariček, *Rukovod za početnicu i buhvar*, Zagreb, 1892.

čitanjem, pravopisom, slovnicom i pisanjem, odnosno sastavljanjem. Struktura je tih tekstova vrlo ujednačena – donosili su primjere obrade udžbeničkih tema preciznim navođenjem nastavnčkih pitanja o konkretnim tekstovima u čitankama. Takvi se metodički članci pišu i u prvim desetljećima 20. stoljeća, a može ih se u pravom smislu riječi smatrati *uporabnicima* u obradi pojedine teme. Vrlo ujednačena struktura metodičkih priloga koja slijedi obradu udžbeničke jedinice jasnija je sagleda li se u kontekstu ondašnjeg obrazovanja učitelja. U učiteljskoj se školi naime težište u poučavanju hrvatskog jezika u pučkoj školi, nakon ovladavanja osnovama čitanja, premještalo na tekst. Od učenika se osim čitanja i razumijevanja pročitano očekivalo i ovladavanje gramatičkim, pravopisnim i pravogovornim temama (usp. Ostroški 2020). Stoga se može reći da je osposobljenost za rad na tekstovima i u 19. stoljeću predstavljala osnovu nastavnčkih znanja i vještina.

Za razvoj metodike u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća posebno je važan treći svezak Basaričekove *Pedagogije*, koji je pod naslovom *Posebno obukoslovje* objavljen 1884. O *Posebno obukoslovju* u literaturi se govori i kao o “prvoj osnovnoškolskoj metodici” (Sučić Ćosić 2012), a do 1921. objavljena je u čak šest izdanja. Basariček u njemu razrađuje metodike svih ondašnjih pučkoškolskih nastavnih predmeta, uključujući materski jezik, tj. “obuku u jeziku”. Hrvatski se opisuje u sklopu poglavlja o “formalnim znanjima” i o “vještina-ma”, gdje su opisane metode u početnom čitanju i pisanju, a zatim navedeni primjeri postupaka u nastavi.

Nastavni se predmet opisuje u skladu s ondašnjom podjelom na različita područja Hrvatskog jezika, pa najprije opisuje vježbe u govoru, vježbe čitanja i vježbe pisanja, dok poučavanje gramatike opisuje zasebno. Basariček se pritom strogo drži teorijskih opisa, povremeno razrađuje vrste vježbi, a u opisu strukture nastavnog sata dosljedno primjenjuje Herbart-Zillerovu podjelu na formalne stupnjeve.

Hrvatski jezik u devetnaestostoljetnom školstvu prelazi dug put od polazišne točke u čitanju i pisanju kao oblika pripreme za učenje vjeronauka, klasičnih i stranih jezika do zasebna nastavnog predmeta i nastavnog jezika u osnovnim i srednjim školama i na sveučilištu. Učevne osnove, tj. sadržaji koji su se poučavali, oblikovali su se postupno i pod utjecajem didaktičko-metodičke teorije. Potonja je pak u svega nekoliko desetljeća u stručnoj literaturi prešla put od poimanja metodike kao univerzalne tehnike i vještine poučavanja prema posebnoj didaktici/metodici nastave materskog hrvatskog jezika.